

УДК 811.161.3'42'367.51:398.8(=161.3)

Ужыванне поліпрэдыкатыўных сінтаксічных канструкцый у мове беларускіх народных песень

Н.П. ЦІМАШЭНКА

Аўтар разглядае ўжыванне поліпрэдыкатыўных сінтаксічных канструкцый у мове беларускіх народных песень; праводзіць класіфікацыйны аналіз складаназлучаных, складаназалежных, бяззлучнікавых складаных сказаў і складаных сказаў з рознымі відамі сувязі; указвае на адценні значэнняў паміж часткамі поліпрэдыкатыўных сінтаксічных канструкцый.

Ключавыя словы: поліпрэдыкатыўная канструкцыя, сінтаксіс, сінтаксічная роля, сродак сувязі, складаназалежны сказ, складаназлучаны сказ, бяззлучнікавы складаны сказ, складаны сказ з рознымі відамі сувязі.

The author considers the use of polypredicative syntactic constructions in the language of Belarusian folk songs; conducts a classification analysis of compound, complex, asyndetic complex sentences and complex sentences with different types of connection and indicates the shades of meaning between parts of polypredicative syntactic constructions.

Keywords: polypredicative construction, syntax, syntactic role, means of connection, complex sentence, compound sentence, asyndetic complex sentence, complex sentence with different types of connection.

Сінтаксічны склад твора адыгрывае немалаважную ролю ў вырашэнні праблемы ўзаемасувязі слова і вобраза. Цікавым і арыгінальным у гэтым плане з'яўляецца беларускі фальклор, дзе песні, казкі, легенды, паданні, загадкі вызначаюцца сваёй непаўторнасцю і адметнасцю не толькі лексічнага, але і сінтаксічнага ладу. Уся народная творчасць адлюстроўвае нацыянальны каларыт беларусаў. Мова фальклорных тэкстаў характарызуецца лексічнай, марфалагічнай, сінтаксічнай насычанасцю. Беларускія народныя песні не выключэнне. Актуальнасць нашага даследавання заключаецца ў тым, што поліпрэдыкатыўныя сінтаксічныя канструкцыі, пашыраныя ў сучаснай мове, вылучаюцца сваёй прадуктыўнасцю і ў тэкстах беларускіх народных песень.

Кожная песня ўяўляе сабой аб'яднаны пэўнай тэмай тэкст, які падзяляецца на сказы. Паводле сваёй структуры сказы, прадстаўленыя ў мове беларускіх народных песень, могуць быць простымі і складанымі: *Яна поле, поле, / Асот выкідае, Каню вараному / На грыву кідае* [1, с. 103]; *Кліча маці вячэраці¹, / А дачка не хоча²* [1, с. 133]. Калі разглядаць сінтаксічныя канструкцыі са структурай складанага сказа, або поліпрэдыкатыўныя сінтаксічныя канструкцыі, то можна адзначыць шмат асаблівасцей сінтаксічнага характару. Найбольш пашыранымі ў тэкстах прааналізаваных намі беларускіх народных песень з'яўляюцца поліпрэдыкатыўныя канструкцыі са структурай складаназалежнага сказа: *Ой, кажучь мне людзі, / Што я малявана* [1, с. 50]; *Я ў крутыя беражкі глядзела, / Ці наедзе мамачка вечарком* [1, с. 50]. Складаназалежны сказ складаецца, як правіла, з дзвюх нераўнапраўных прэдыкатыўных частак, у якіх адна частка паясняе другую і сінтаксічна ёй падпарадкоўваецца. Фармальным паказчыкам гэтай залежнасці выступаюць падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы, якія знаходзяцца ў даданай частцы. Тэксты беларускіх народных песень прадстаўлены рознымі па структуры складаназалежнымі сказамі: даданая частка можа займаць постпазіцыйнае становішча ў адносінах да галоўнай (*Ты, дзяўчына, скажы, / Не утоівай, / Скажы праўданьку ўсю, / Дзе ўзяла красу?* [1, с. 47]) і прэпазіцыйнае (*Як буду я твая, / Напаю каня / З зіменькае крынічанкі, / З поўнага вядра* [1, с. 61]). Інтэрпазіцыйнае становішча даданай часткі ў адносінах да галоўнай не характэрна для мовы народных песень. Найбольш ужывальнымі ў тэкстах беларускіх народных песень з'яўляюцца складаназалежныя сказы з постпазіцыйнай даданай часткай: *Ой, знаю, знаю, каго кахаю* [1, с. 109]; *Толькі не знаю, з кім жыці маю* [1, с. 109].

Паміж галоўнай і даданай часткамі могуць выражацца розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін. Яны абумоўлены зместам галоўнай часткі і перш за ўсё тым, які член галоўнай часткі паясняецца і якімі моўнымі сродкамі ажыццяўляецца гэта паясненне. Мова беларускіх народных песень прадстаўлена складаназалежнымі сказамі з наступнымі тыпамі даданых частак:

1. Даданая дзейнікаявая частка, якая служыць для выражэння суб'ектных адносін: *Да нам рвецца на душы, / Што ўсе дзевачкі харашы* [1, с. 197]. Даданая дзейнікаявая частка не з'яўляецца прадуктыўным тыпам ў структуры складаназалежных сказаў песенных тэкстаў у параўнанні з беларускай літаратурнай мовай.

2. Даданая азначальная частка, што характарызуе прадмет ці прымету прадмета, пра які паведамляецца ў галоўнай частцы. Гэты від даданай часткі служыць для выражэння атрыбутыўных адносін і прадстаўляе сабой прадуктыўны тып. Менавіта праз такія сінтаксічныя канструкцыі ў мове песень часта перадаецца характарыстыка як чалавека ці жывой істоты, так і прадметаў ці з'яў: *Ой вы, хлопцы мае, / Навабранцы мае, / Заспявайце тую песню, / Што харошая мне* [1, с. 64]; *Не ўсе твая сады цвітуць, / Што раскідваюцца* [1, с. 105]; *Не ўсе твая дзевак бяруць, / Што заляцаюцца* [1, с. 105] *А дзе тая крынічанька, / Што голуб купаўся?* [1, с. 238]; *А дзе ж тая дзяўчынанька, / Што я заляцаўся?* [1, с. 238]; *А дзе тая дзяўчынанька, / З каторай кахаўся?* [1, с. 239]; *Не жаль жа мне тых боцікаў, / Што я патптаў, да гэі!* [1, с. 246]. Заўважым, што ў аналізуемых песенных тэкстах сустракаюцца складаназалежныя канструкцыі, у якіх даданая азначальная частка мае дадатковае акалічнаснае адценне: *Дай жа ты мне таго зеля, / Штоб мог празабыці* [1, с. 64] (дадатковае мэтавае значэнне); *Бывайце здаровы, / Чужыя парогі, / Дзе мае хадзілі / Беленькія ногі* [1, с. 108] (дадатковае прасторавае значэнне).

3. Даданая дапаўняльная частка, якая служыць для выражэння аб'ектных адносін, таксама характарызуецца частотнасцю свайго выкарыстання ў мове беларускіх народных песень: *Паглядзі, мая дачушка, / Навіна якая* [1, с. 57]; *Ой, кажуць мне людзі, / Што я малявана* [1, с. 50]; *Адай, мамачка, адай, родная, / За каго я хочу* [1, с. 89]; *Ой, знаю, знаю, каго кахаю* [1, с. 109]; *Толькі не знаю, з кім жыці маю* [1, с. 109]; *Я думала, маладзенька, / Што нядзелек сорак* [1, с. 117]; *Парадзь жа мне, парадзь жа мне, / Як мілога зваці?* [1, с. 125]; *Няхай людзі знаюць, / Як з гора ўміраюць* [1, с. 208]; *Гора таму жыці, / Хто пары не мае* [1, с. 215]; *Парадзь, парадзь, дзяўчыначка, / Як родная маці, / Ці мне цяпер жаніціся, / Ці восені ждаці?* [1, с. 216]. У даданых дапаўняльных частках могуць выражацца дадатковыя акалічнасныя адценні за кошт значэнняў сродкаў сувязі: *Ой, бог знае, бог ведае, / Дзе мой мілы начуе* [1, с. 270]; *Ой ты, коню сівагрывы, / Раскажы, дзе ёсць мой мілы?* [1, с. 304] (дадатковае прасторавае адценне).

4. Даданая частка месца, якая служыць для выражэння прасторавых адносін з галоўнай часткай, змяшчае ўказанне на месца ці прастору, дзе адбываецца або знаходзіцца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы: *Дзе яны хадзілі, / Хадзіці не будуць* [1, с. 108]; *А я сяду, сяду і паеду, / Дзе дзяўчына міла* [1, с. 253].

5. Даданая частка часу, якая служыць для выражэння тэмпаральных адносін з галоўнай часткай, паказвае на час ажыццяўлення таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы: *Я к табе прыеду / У нядзелю раненька, / У нядзелю раненька, / Як ўзыйдзе сланейка* [1, с. 190]; *Касіў казак сена, / Як была пагода* [1, с. 301]; *Любіў хлопец дзеўку, / Як была малода* [1, с. 301]; *Як сонейка ўзыйдзе, / Як сонейка ўзыйдзе, / Каханне разыйдзе* [1, с. 321]; *Як ты распускалася, / Ты з мілым спаткалася* [1, с. 328]; *Прыедзь, Ясеньку, звечара, / Як будзе пасцель гатова* [1, с. 328]. Даданая частка часу з'яўляецца прадуктыўным тыпам ў структуры беларускіх народных песень.

6. Даданая частка прычыны, якая служыць для выражэння прычынных адносін з галоўнай часткай: *Не выйду, не выйду, / Бо людзей баюся* [1, с. 124]; *Не хілісь, дубочку, бо шчэ зеляненькі* [1, с. 212]; *Не журысь, казача, бо шчэ маладзенькі* [1, с. 212]; *Не тапісь, казача, бо душу загубіш* [1, с. 212]; *Ой, дзень добры, добры, / Добры табе, маці, / Бо я хачу замуж / Тваю дочку ўзяці* [1, с. 219]; *Ой, да не пакіну я / Удовачку любіці, / Бо красівая* [1, с. 232]. Неабходна адзначыць, што прычынныя адносіны часта рэалізуюцца ў структуры складаназалежных сказаў, якімі прадстаўлены песенныя тэксты.

7. Даданая частка мэты, якая служыць для выражэння мэтавых адносін з галоўнай часткай, раскрывае мэту або прызначэнне таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы: *Дай мне, мама, лепі атруты, / Каб не ўстаць ніколі* [1, с. 57]; *Біла мяне маці беразовым*

пругам, / Каб я не стаяла з маладым рэкрутам [1, с. 79]; Чаравала рукі-ногі / І карыя вочы, / Штоб не хадзіў казачэнька / Да дзевачак у ночы [1, с. 101]; Рассудзілі, разлучылі, / Каб мы пары не хадзілі [1, с. 316]; Капаў, капаў крынічаньку / У сваім саду, / Каб хадзіла мая мілка / Са мной на ваду [1, с. 316]; Высадзь, высадзь, мая міла, / Вішанькамі двор, / Каб не павеяў вецер галасочку / На мой новы двор [1, с. 284].

8. Даданая частка ўмовы, якая служыць для выражэння ўмоўных адносін з галоўнай часткай, паказвае, пры якіх абставінах адбываецца або можа адбывацца дзеянне, названае ў галоўнай частцы. Даданая частка ўмовы звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучнікаў *калі, каб, як* і інш.: *Як мне не журыцца, калі сэрца ные? [1, с. 212]; Ходзім, павенчаймось, калі верна любіш [1, с. 212]; Калі дзе пры дарозе, / Прынясі яго, божа [1, с. 271]; Калі ў дзеванькі ў святлічаньцы, / Пакарай яго, божа [1, с. 271].*

9. Даданая частка ўступкі, якая служыць для выражэння ўступальных адносін з галоўнай часткай. У гэтым выпадку змест даданай часткі супярэчыць фактам, з'явам або падзеям, пра якія паведамляецца ў галоўнай. Гэтыя з'явы і падзеі існуюць, адбываюцца нібы насуперак таму, пра што гаворыцца ў даданай частцы. У мове народных песень даданая ўступальная частка звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучніка *хоць*: *А хоць сварыся, хоць не сварыся, / Ты мяне не навучыш [1, с. 127]; Хоць да іншых прыезджаю, / Абы цябе ў сэрцы маю [1, с. 276]; Хоць да яе хаджу, / Жаніцца не буду [1, с. 277]; А хоць ажанюся, / Любіці не буду [1, с. 277].*

10. Даданая параўнальная частка, якая служыць для выражэння параўнальных адносін з галоўнай часткай. Даданая параўнальная звязваецца з галоўнай часткай пры дапамозе злучнікаў *як, нібы, што, чым, як быццам* і інш. і часта прадстаўляе сабой няпоўную двухсастаўную частку: *Я у мамкі расла, / Гадалася, / Як вішэнька ў саду / Красавалася [1, с. 47]; О цяпер я пагуляю, / Як рыбанька на Дунаю [1, с. 315]; Любіў хлопец дзяўчынаньку, / Як голуб галубку [1, с. 316]; Любіў хлопец дзеўку, як месяц зарніцу, / Цяпер пакідае бедну красавіцу [1, с. 406].* Даданая параўнальная частка з'яўляецца прадуктыўным тыпам ў мове народных песень.

Такім чынам, складаназалежныя сказы з рознымі відамі даданых частак шырока прадстаўлены сярод песенных тэкстаў. Асабліва частотнымі (прадуктыўнымі) з'яўляюцца наступныя даданыя часткі: азначальная, дапаўняльная, тэмпаральная, мэтавая і параўнальная. Менш распаўсюджана ўжыванне даданых прасторавых, прычынных, умоўных, уступальных. Астатнія тыпы даданых частак (выказнікавая, спосабу дзеяння, меры і ступені, выніковая, далучальная) не выяўлены намі ў мове беларускіх народных песень. Неабходна адзначыць, што ў песенных тэкстах сустракаюцца такія складаназалежныя канструкцыі, дзе даданая частка, акрамя свайго асноўнага значэння, мае дадатковае семантычнае адценне: *Ой, дарожанька ідзе / Па край рэчкі-ракі, / Дзе стаялі размаўлялі / Маскоўскія казакі [1, с. 64]* (даданая азначальная частка з адценнем месца); *Як буду твая, / Напаю каня [1, с. 65]* (даданая часу з адценнем умовы). Наяўнасць дадатковых семантычных адценняў тлумачыцца ўжываннем адпаведных сродкаў сувязі і семантыкай сказа ў цэлым.

У складаназалежных сказах могуць аб'ядноўвацца тры і больш прэдыкатывных часткі, паміж якімі выражаюцца розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі ў адпаведнасці з іх структурай і адносінамі паміж часткамі падзяляюцца на дзве групы: складаназалежныя сказы з сузалежным падпарадкаваннем і складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем. Пры сузалежным падпарадкаванні кожная даданая частка непасрэдна залежыць ад адной галоўнай. Такого тыпу сінтаксічныя канструкцыі шырока прадстаўлены ў мове беларускіх народных песень: *Яна праўду знала, / Усю праўду казала, / Дзе мой мілы ходзіць, / Што мой мілы робіць [1, с. 55]; Каб я была зязюлькаю, / Каб я крылі мела, / То я тую б Украіну / Кругом абляцела [1, с. 57]; Як сад зацвітаў, / Як зара ўзышла, – / Маладая дзяўчынанька / Па воду ішла [1, с. 61]; Напой майго каня / Сярод сіня мора, / Каб конік напіўся, / Капыт не ўмачыўся [1, с. 72]; На дзверы воду ліла, на пальцах хадзіла, / Каб маці не пачула, каб не пасварыла [1, с. 79].* У складаназалежных сказах з паслядоўным падпарадкаваннем некалькіх даданых частак кожная наступная частка падпарадкавана сваёй папярэдняй. Такім чынам, кожная даданая частка, за выключэннем апошняй, з'яўляецца і галоўнай у адносінах да наступнай: *Пакінь, мілы, жупан галубенькі, / Штоб я не забыла, які ты маладзенькі [1, с. 300]; Пакінь, мілы,*

жсоўты чаравічкі, / Штоб я не забыла, які ты невялічкі [1, с. 300]; А калі б я знала, / Якая мне пара, / Я ж бы сваё лічка / Ды падмалявала [1, с. 301]; Калі б жа я знала, / А дзе ж мая пара, / То я б сваё лічка / Шчэ й падмалявала [1, с. 302]; Акрамя таго, намі выяўлены адзінкавыя складаназалежныя канструкцыя са змешаным падпарадкаваннем, калі сузалежнае і паслядоўнае падпарадкаванне прадстаўлены адначасова: Як прыдзеш да магілы, не станавісь нагою, / Бо сама знаеш, як цяжка пад ёю [1, с. 322].

Пры аналізе пабудоў са структурай складанага сказа неабходна адзначыць, што беларускія песні таксама прадстаўлены складаназлучанымі сінтаксічнымі канструкцыямі, у якіх прэдыкатыўныя часткі звязваюцца злучальнымі злучнікамі і ўтвараюць сэнсавае і інтанацыйнае цэлае: Гадала мама / Для сваёй карысці, / А ты такі, хлопец, / Вельмі ганарысты [1, с. 49]; Мілы за вядзерка, / А я за другое [1, с. 50]. Злучальныя злучнікі з'яўляюцца асноўным сродкам сувязі паміж часткамі складаназлучаных сказаў і паказваюць на пэўную раўнапраўнасць частак у гэтых сказах. Трэба адзначыць, што ў большасці выпадкаў адна з прэдыкатыўных частак такіх сказаў кантэкстуальна няпоўная (як правіла, другая частка): Адзін любіць, за ручку вядзец, / А другі – за другую [1, с. 79]; Сядзіць голуб на страсе, / А галубка ў клеці [1, с. 221]; Адзін любіць хусткі дарыць, / А другі сукеначку [1, с. 79]. Сустрэкаюцца выпадкі, калі абедзве прэдыкатыўныя часткі няпоўныя: Мілы за вядзерка, / А я за другое [1, с. 50].

Для сувязі частак у складаназлучаных сказах, якімі прадстаўлены беларускія народныя песні, ужываюцца часцей за ўсё супастаўляльныя злучнікі, якія адначасова служаць сродкам выражэння супастаўляльных і супраціўных адносін паміж часткамі: Ой, выпіла чарачку для прымету, / А майго мілага дома нету [1, с. 94]; Шчэ й карэньчык не ўскінеў, / А ўжэ мілы прыляцеў [1, с. 103]; Добра табе казаці, / У цёплай хаце седзячы, / А мне трудна, хлопцу маладому, / На марозе стоячы [1, с. 194]; Да на страсе бел мароз, / А у гародзе шчыр парос [1, с. 197]; Валы равуць, дамоў бягуць – / У полі за ракою, / А за імі ды мой міленькі, – Маша мне рукою [1, с. 200]; Цераз тыя будыначкі / Арол воду носіць, / А там матка сыночка / На вячэру просіць [1, с. 219]; Не ўмывалася, не часалася, / А яна ж мне, маладому, / Спадабалася [1, с. 70]; А на дварэ снег напаў, / А малойчык з каня спаў [1, с. 73]. Як відаць з прыкладаў, сродкам выражэння такіх адносін служаць злучнік *а*, але намі былі выяўлены адзінкавыя выпадкі, дзе сродкам сувязі выступае злучнік *ж*: Салдат будзе служыці, / Я ж, малада, тужыці [1, с. 174]; Салдат будзе ваяваці, / Я ж, малада, гараваці [1, с. 174].

Нязначнай колькасцю прадстаўлены ў песенных тэкстах складаназлучаныя сказы з пералічальна-размеркавальнымі адносінамі: А ці цябе вална збіла, / Ці рыбка змуціла? [1, с. 52]; Ці ён там запіўся, ці ён загуляўся, / Ці з жалі, з пячальі ў чужы край забраўся [1, с. 408]; А ці цябе маці біла, / Ці сёстры журылі? [1, с. 52]. Складаназлучаныя сказы са спалучальнымі адносінамі ў мове беларускіх народных песень прадстаўлены адзінкавымі выпадкамі ўжывання: У каморы мамка пабудзіць, / І ніхто ведаць не будзіць [1, с. 110]. Канструкцыі з далучальнымі адносінамі зусім не прадстаўлены ў мове разглядаемых песень.

Беларуская песенная лірыка прадстаўлена бяззлучнікавымі складанымі сказамі: Пайшоў мяне татка адтуль праганяці, / Набіў мяне татка ды шаўковай пужкай [1, с. 49]; Закахацца проста, / Расставацца трудна [1, с. 49]. Асноўная прымета такіх сінтаксічных пабудоў – адсутнасць фармальнага сродку сувязі. Бяззлучнікавыя складаныя сказы ў сэнсавых адносінах уяўляюць сабою адзінства, якое афармляецца пры дапамозе закончанага інтанацыі. Інтанацыйная сувязь частак такога сказа можа мець розны характар, што шырока адлюстравана ў народных песнях: 1) інтанацыя пералічэння: Цёмна ночка, пара спаць, / Нет з кім ночкі начаваць [1, с. 95]; Вочы яго ясны, / Бровы яго чорны, / Лічыка яго беленька [1, с. 55]; Музыка іграе, / Дзяўчына гуляе [1, с. 100]; А ў чыстым полі / Вецер гуляе, / Хлопец з дзяўчынай / Песню спявае [1, с. 193]; У маленькай хатцы / Аганёк гарыць, / Малада дзяўчына / Смутная сядзіць [1, с. 214]; 2) інтанацыя супрацьпастаўлення: Мала пташачка, невялікая / Да на ельнічку скача, / Дурная дзеўка, неразумная / Па кавалеру плача [1, с. 119]; 3) інтанацыя паяснення або тлумачэння: Не ўлавілі долі, / Ды ўлавілі шчуку: / Шчучка ў вадзе грае, / Сабе пару мае [1, с. 207]; А Настулька не прыйшла, / Маці дома работачку ёй знайшла [1, с. 197].

У сучаснай беларускай мове ў залежнасці ад структуры і значэння прэдыкатыўныя часткі бяззлучнікавых складаных сказаў падзяляюцца на аднатыпныя і разнатыпныя.

Аднатыпныя часткі вызначаюцца аднароднасцю сінтаксічнага значэння, паралелізмам будовы і роўнай інтанацыяй. Для іх характэрны спалучальныя (пералічальныя) і супастаўляльныя адносіны. Разнатыпныя часткі характарызуюцца разнароднасцю сінтаксічнага значэння, адсутнасцю паралелізму будовы і нераўнамернай па вышыні тону інтанацыяй. Другая частка раскрывае, удакладняе, паясняе змест першай. Для іх характэрны дапаўняльныя, прычынныя, умоўна-выніковыя адносіны, што ўласцівы беларускім народным песням, у структурнай арганізацыі якіх сустракаюцца бяззлучнікавыя складаныя сказы.

У бяззлучнікавых складаных песенных канструкцыях са спалучальнымі часткамі выражаюцца адносіны адначасовасці і адносіны паслядоўнасці. У сказах з адносінамі адначасовасці паведамляецца аб з'явах і падзеях, якія адбываюцца ці існуюць сумесна, у адзін момант. Асноўную ролю ў выражэнні такіх адносін адыгрываюць трывальна-часавыя суадносіны выказнікаў прэдыкатыўных частак (галоўных членаў аднасастаўных частак), што ўжываюцца ў адной часовай форме: *Свеціць месяц, свеціць, / Звёзды памагаюць* [1, с. 49]; *Я на белым камушку сядзела, / Я ў крутыя беражкі глядзела* [1, с. 51]; *А на возеры ды на сіненькім / Рыбак рыбку ловіць, / Яго чаўночак белакрыленькі / Па вадзіцы бродзіць* [1, с. 52]; *Гай зялёны завівае, / Дзеўка мілага чакае, / Хлопца-малайца* [1, с. 54]; *Ночка цёмна, рэчка быстра, кладка не мошчана* [1, с. 53]; *У маленькай хатцы / Аганёк гарыць, / Малада дзяўчына / Смутная сядзіць* [1, с. 214]. Трэба заўважыць, што сярод песенных тэксаў сустракаюцца такія бяззлучнікавыя складаныя сказы з адносінамі адначасовасці, дзе дзеясловы-выказнікі ў прэдыкатыўных частках прапушчаны (часткі няпоўныя двухсастаўныя): *А ў полі вярба, / Пад вярбой вада* [1, с. 60]; *Дзеўка ад вады, / Казак да вады* [1, с. 63]. У бяззлучнікавых складаных сказах з адносінамі паслядоўнасці паведамляецца аб з'явах і падзеях, якія адбываюцца або размяшчаюцца адны за другімі. Паслядоўнасць, як правіла, перадаецца ў плане аднаго часу або розных часоў, а таксама трывальна-часавымі суадносінамі выказнікаў прэдыкатыўных частак і інш. лексіка-граматычнымі сродкамі: *Дзеўка з бору не выходзіць, / Мухамор яна знаходзіць* [1, с. 54]; *Пайшоў мяне татка адтуль праганяці, / Набіў мяне татка ды шаўковай пужкай* [1, с. 49].

У поліпрэдыкатыўных сінтаксічных канструкцыях з супастаўляльнымі і супраціўнымі адносінамі паведамляецца аб з'явах і падзеях, паміж якімі існуе звычайнае адрозненне (дзякуючы супастаўленню выяўляюцца іх асаблівасці) або якія супрацьпастаўляюцца паміж сабой. Паміж часткамі такіх сказаў можна ўставіць *а, але, аднак*. Бяззлучнікавыя складаныя сказы з супастаўляльнымі і супраціўнымі адносінамі складаюцца з дзвюх частак: *Да ўжо сонейка заходзіць, / Дзеўка з бору не выходзіць, / Не нясе грыбоў* [1, с. 54]; *Закахацца проста, / Расставацца трудна* [1, с. 49]; *Я пастаўлю стоража ў парозе, / Сама лягу на цісновай ложы* [1, с. 308]; *З-пад каменя вада бяжыць, / На камені суха* [1, с. 105].

У бяззлучнікавых складаных сказах, што сустракаюцца ў мове беларускіх народных песень, з дапаўняльнымі, паясняльнымі і тлумачальнымі адносінамі другая частка раскрывае сэнс першай або яе прычыну. Паміж часткамі такіх сказаў можна ўставіць *што, а іменна, таму што*: *Яна яму адказвае: / Ой, няпраўда твая* [1, с. 243]; *Сцеражыся, дзяўчынанька, / Ён цябе заб'е* [1, с. 66]; *Я, малада, пакарана: / У мяне пара не дабрана* [1, с. 376]; *Ой, вярніся, казачэнька, — / Маці ўмірае* [1, с. 377]; *Я яму пісала / Беленькі лісточак — / Прыедзь, прыедзь, мой міленькі, / Хоць на адзін часочак* [1, с. 388].

У бяззлучнікавых складаных сказах з прычынна-выніковымі і ўмоўна-выніковымі адносінамі змест другой прэдыкатыўнай часткі – вынік той прычыны або ўмовы, якая названа ў першай прэдыкатыўнай частцы. Паміж часткамі такіх сказаў можна ўставіць *таму, так што, у выніку*. Ёсць выпадкі, калі ў першую частку можна ўставіць злучнік *калі*: *Дзяўчаты не любяць — / Пайду утаплюся* [1, с. 213]; *Я ў кусціку таргнусь — / Кусцік зашатаецца* [1, с. 282]; *Забалела галованька, / Відна, я памру, да гэі!* [1, с. 245].

У бяззлучнікавых складаных сказах могуць аб'ядноўвацца тры і больш прэдыкатыўныя часткі, паміж якімі выражаюцца як адны і тыя ж адносіны (аднатыпныя), так і розныя семантыка-сінтаксічныя адносіны (разнатыпныя): *Яшчэ куры не спалі, / Людзі не вечэралі, / Кліча хлопец млоду дзяўчыначку / К сабе на размовачку* [1, с. 194]; *Матка ў мяне старая, / Сястра ў мяне мала, / Дзяўчына кахана / Любіць перастала* [1, с. 199]; (выражаюцца аднатыпныя спалучальныя адносіны); *Не агонь гарыць, не вада кіпіць, / Маладзецкае*

сэрцайка баліць [1, с. 195] (выражаюцца разнаатыпныя адносіны: спалучальныя і супастаўляльныя); *Думаў ажаницца, / Думаў яе браць, / Не зваляе маці, – / Мушу пакідаць* [1, с. 213] (выражаюцца разнаатыпныя адносіны: спалучальныя, супастаўляльныя і выніковыя); *Вецер павее, сонейка прыгрэе, / Рана раса ападзе, / Так мая доля, краса маладая, / На век марна, эх, прападзе* [1, с. 111] (выражаюцца разнаатыпныя адносіны: спалучальныя і абагульняльныя); *Не купляй ты мне, / А купі сабе: / Ёсць у мяне татка, мамка, / Яны купяць мне* [1, с. 61] (выражаюцца разнаатыпныя адносіны: тлумачальныя і спалучальныя). Трэба адзначыць, што ў беларускіх песенных тэкстах вельмі часта сустракаюцца поліпрэдыкатыўныя канструкцыі, у якіх апошняя частка паўтараецца: *Мак зялёны, мак чырвоны з поўначы цвіце, / Там за гарой, там за другой мяне татка кліча, / Мiane родны кліча* [1, с. 53]; *Янка коніка паіў, / Маня воду чэрпала, / Люлі, люлі, люлі, / Маня воду чэрпала* [1, с. 59]. Трэба звярнуць ўвагу і на такія сказы, у якіх ужываюцца паўторы слоў і нават цэлых радкоў, што характэрна для песенных тэкстаў, але гэта не робіць сказ складаным: *З-пад белага камушыка / Вадзіца бяжала, / Вой-ля, вой-ля, вой-лялюшкі, / Вадзіца бяжала* [1, с. 55]; *А ў тым новым сяле дзяўчына стаяла, / Дзяўчына стаяла, з мілым размаўляла* [1, с. 150]. Сказы такога тыпу, на нашу думку, мэтазгодна адносяць да простых ускладненых.

Складаныя сказы камбінаванай будовы шырока прадстаўлены сярод беларускіх народных песень, таму яны патрабуюць асаблівай увагі, паколькі пры дапамозе гэтых сінтаксічных канструкцый можна выразіць некалькі тыпаў семантыка-сінтаксічных адносін у адным сказе: *Я не малявана, / Такая ўжо з роду, / Што ў майго татанькі / Добрая выгода: / Калодзезь на двары, / Вядзёрка на ключы* [1, с. 50]; *Ой, там на грудочку / Расла груша-дзічка, / Кахайце мяне, хлопцы, / Хоць я невялічка* [1, с. 51]; *А ні мяне вална збіла, / Ні рыбка змуціла: / Збілі мяне буйныя ветры / З дробнымі дажджамі* [1, с. 52]; *Адзін вядзець за адну руку, / Другі – за другую, / А трэці йдзець – сэрца баліць: / Любіў, ды не тую* [1, с. 52]; *Дай мне, мама, тую хустку, / Што я вышывала, / Адлягла боль ад галоўкі, / Сэрцу лепей стала* [1, с. 57].

У беларускім мовазнаўстве выдзяляюць чатыры тыпы магчымых аб'яднанняў частак у складаных сінтаксічных канструкцыях у залежнасці ад розных камбінацый, тыпаў сувязі паміж часткамі:

1) са злучальнай і падпарадкавальнай сувяззю (падпарадкавальнай і злучальнай): *Я сабе мыслю, / Што зара зышла, / Аж там мая дзяўчынонька / Па вадку ішла* [1, с. 71]; *Як з каня спаў, так ляжыць, / Ажно мілая бяжыць* [1, с. 200]; *Ой, вячэрай, мая маці, / Калі наварыла, / А я пайду вячэраці, / Дзе дзяўчына міла* [1, с. 205];

2) са злучальнай і бяззлучнікавай сувяззю (бяззлучнікавай і злучальнай): *А ні мяне вална збіла, / Ні рыбка змуціла: / Збілі мяне буйныя ветры / З дробнымі дажджамі* [1, с. 52]; *Шапка сіня, шапка сіня, / А верх зеляненькі, / Сам бялявы, вус чарнявы – / Гэта мой міленькі* [1, с. 57]; *Адзін любіць хусткі дарыць, / А другі сукеначку, / Адзін любіць, мёд-віно носіць, / А другі гарэлачку* [1, с. 79]; *Ай, божа мой, божа, без долі ўрадіўся: / Які свет вялікі, а я не жаніўся* [1, с. 195];

3) з падпарадкавальнай і бяззлучнікавай сувяззю (бяззлучнікавай і падпарадкавальнай): *Калі ты прыбудзеш, / То я рада буду, / Калі не прыбудзеш – / Сільна плакаць буду* [1, с. 93]; *Там дарожка ідзе, / Дзе крыніца стаіць, / На той жа крынічаньцы / Усё войска ляжыць* [1, с. 60]; *Дзеўка воду бярэ, / Казак коні вядзе, – / Пытаецца казак у дзеўкі, / Скуль дарожанька ідзе* [1, с. 64]; *Сцялю, сцялю, пасцялю / Пасцель тухавую, / Каго верна я люблю, / Таго пацалую* [1, с. 82]; *Не ўсе тыя сады цвітуць, / Што раскідаюцца, / Не ўсе тыя дзевак бяруць, / Што заляцаюцца* [1, с. 105]; *Ў агародзе рэчка, / Купалася качка, / Любіць, любіць мой міленькі, / Хоць я не дварачка* [1, с. 161]; *Не гаруй, дзяўчына, / Гадуў майго сына: / Як з вайны вярнуся, / З табой ажанюся* [1, с. 353];

4) са злучальнай, падпарадкавальнай і бяззлучнікавай сувяззю: *Было тады браці, як ты заляцаўся, / Цяпер бярэ другі, а ты не мяшайся* [1, с. 204]; *Аб том зажурывўся: холаст, не жаніўся, / А сватаўся дзеўку, дзеўку чарнаброўку, / Сватаўся другую, што людзі ўзялі...* [1, с. 209]; *Вячэрай жа, мая матка, / Калі наварыла, / А я пайду да дзяўчыны – / Мне дзяўчына міла* [1, с. 219]; *Ой, зязюлька кукуе, / Салавей тое чуе, / А я не знаю ды не ведаю, / Дзе мой мілы начуе* [1, с. 271].

Яшчэ адна асаблівасць арганізацыі поліпрэдыкатыўных адзінак ў тэкстах беларускіх народных песень – гэта сінтаксічны паралелізм: *Ой, першая палюбіла, / Рэчы гаварыла, / А другая палюбіла, / Пасцель белу слала* [1, с. 101]; *У садзе вішня пахілілася, / Антось з Гэлечкай*

палюбіліся. / У садзе вішня асыпаецца, – / Антось з Гэлечкай абдымаецца [1, с. 201]; *Капаў, капаў крынічаньку я ў сваім саду, / Любіў, любіў дзяўчыну я ў сваім краю* [1, с. 242]; *Не жаль мне тых падарункаў, што я накупляў, / А жаль мне тых чырвоных губак, што я цалаваў* [1, с. 242]; *Касіў казак сена, / Як была пагода. / Любіў хлопец дзеўку, / Як была малода* [1, с. 301]. Да пунктуацыйных асаблівасцей афармлення песенных тэкстаў можна аднесці расстаноўку знакаў прыпынку, якая не заўсёды супадае з літаратурнымі нормаў беларускай пунктуацыі, а хутчэй прытымліваецца рытміка-інтанацыйнага члянэння прэдыкатыўных канструкцый.

Такім чынам, беларускія народныя песні прадстаўлены рознымі тыпамі поліпрэдыкатыўных сінтаксічных канструкцый, пры дапамозе якіх выражаюцца і захоўваюцца мудрыя думкі народа, усаўляюцца лепшыя чалавечыя якасці, ствараюцца высокапаэтычныя вобразы, што ўзнікаюцца да ўзроўню прафесійнай класічнай паэзіі.

Літаратура

1. Песні пра каханне / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.

Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Франціска Скарыны

Поступила в редакцию 07.12.2020